

DOI 10.18524/2304-1587.2018.2(33).146788

УДК 343.98

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7300-4905>

Д. А. Патрелюк

кандидат юридичних наук

Національна поліція України,

департамент карного розшуку

вул. Богомольця, 10, Київ, 01601, Україна

ПРИЧИНИ ТА МОТИВИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНОМУ ПЕРЕСЛІДУВАННЮ

Стаття присвячена усуненню неузгодженості у використанні термінів «причина» та «мотив» протидії кримінальному переслідуванню, яка має місце у криміналістичній літературі, присвяченій даній тематиці. Так, аналогічні за змістом явища (дії, рішення, факти), котрі ініціюють появу відносин протидії, різними вченими називаються по-різному: в одному випадку причинами, в іншому – мотивами.

На основі аналізу судово-слідчої практики та докримінальних джерел охарактеризовано особливі ознаки причин та мотивів протидії кримінальному переслідуванню, надано визначення їх понять.

Ключові слова: протидія кримінальному переслідуванню, причина протидії, мотив протидії, передумова протидії.

Постановка проблеми. Динамічність відносин протидії кримінальному переслідуванню визначає необхідність дослідження чинників, які спонукають суб'єкта розпочати протиборство і визначають спрямованість його дій, бездіяльність або створення перешкод. Розуміння причин та мотивів протиборства допоможе слідчому у його подоланні – зміні сутності означених відносин з конфронтації на співпрацю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини та мотиви протидії кримінальному переслідуванню у загальному вигляді описувалися у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: О. В. Александренко, О. О. Бібікова, Г. В. Бутирської, М. Г. Бушинської, Г. Г. Доспулова, О. О. Закатова, В. М. Карагодіна, О. В. Коптяєвої, О. О. Косинкіна, Є. О. Лушина, О. О. Ляхненко, І. В. Нецкіна, І. В. Тишутіної, А. А. Хараєва, Р. М. Шехавцова та багатьох інших.

Праці зазначених науковців склали теоретичну основу даної статті. Водночас слід зазначити, що незважаючи на свою актуальність та практичну необхідність, комплексне дослідження названих явищ у їх взаємозв'язку не проводилося. Викладене зумовило обрання теми статті.

Мета статті. Метою статті є науковий результат у вигляді визначення причин та мотивів протидії кримінальному переслідуванню. Відповідно до поставленої мети, завданнями дослідження є: 1) надати визначення причини та мотиву протидії кримінальному переслідуванню, 2) охарактеризувати особливі риси причини та мотиву протидії.

Виклад основного матеріалу. Опитування працівників правоохоронних органів дозволяє дійти висновку, що на досудовому розслідуванні окремими учасниками з різних причин може здійснюватись як пряма, так і непряма протидія, котра значно затруднює процес притягнення до відповідальності.

Про мотиви непрямої протидії розслідуванню (бездіяльність, створення перешкод) писали вітчизняні і зарубіжні вчені. Так, О. В. Александренко, Г. В. Бутирська, Є. О. Лушин та К. М. Келлі у своїх працях зазначали, що навіть за умови відсутності явних погроз, потерпілий та свідок часто відмовляються від надання свідчень, оскільки атмосфера страху та насилля (від контакту зі злочинцями) сама собою є настільки жахливою, що відважує учасників процесу від участі на стороні обвинувачення [1, с. 215; 2, с. 82; 3, с. 227].

Ситуація підтверджується і судово-слідчою практикою. Так, впродовж лютого 2008 року на території м. Овруч Житомирської області групою у складі 5 осіб ромської народності вчинено серію крадіжок, грабежів та заволодінь шляхом шахрайства грошовими коштами місцевих мешканців з територій їх домоволодінь. Зловмисників було затримано та поміщено до СІЗО. На момент передачі провадження з обвинувальним актом до суду, в матеріалах містились докази щодо участі вказаної групи у 6 епізодах, у кожному з яких потерпілі контактували з обвинуваченими. І хоч жодних фактів здійснення тиску з боку злочинців або їх оточення під час досудового розслідування не виявлено, потерпілі побоювалися останніх, і намагалися уникнути явки до суду. Після тривалих умовлянь слідчого, потерпілі прибули у судові засідання, туди ж були доставлені і усі 5 підсудних. Під час засідань 3 з 6 потерпілих змінили свої показання та вказали суду, що не впізнають нападників. В результаті фактичної відмови потерпілих від раніше наданих свідчень, один з учасників групи по окремим епізодам взагалі був виправданий (приклад № 1) [4]. Про протидію з боку обвинувачених годі й казати.

Подібних прикладів у судовій практиці достатньо. І кожен з них ставить перед науковцями і практиками одне й те саме питання – чому суб'єкт розпочав протидію кримінальному переслідуванню?

Українські та зарубіжні вчені по-різному визначають причини протидії кримінальному переслідуванню. Так, О. О. Бібіков, І. В. Нецкін та А. А. Хараєв причиною протидії з боку потерпілих та свідків визначають страх перед злочинцями [5, с. 176; 6, с. 18; 7, с. 168], О. В. Коптяєва додає шантаж та наклеп [8, с. 15], а Р. М. Шехавцов – підкуп потерпілого чи свідка [9, с. 10]. О. О. Закатов та О. О. Ляхненко у власних дослідженнях, підсумувавши усе наведене, запропонували більш узагальнений термін – «вплив з боку зацікавлених осіб» [10, с. 53; 11, с. 49].

В. М. Карагодін та О. О. Косинкін, працюючи окремо, досягли схожих результатів та розширили наведений перелік причин: впливом з боку керівництва чи родичів, небажанням нашкодити діловій репутації (власній, підприємства, трудового колективу) чи «підставити» друзів, колег, роди-

чів; особистим негативним ставленням до правоохоронних органів [12, с. 259; 13, с. 6].

Два типових види мотивів протидії з боку учасників кримінального процесу виділяє І. В. Тишутіна. На думку науковця, це вплив з боку зацікавлених осіб та особисте переконання суб'єкта [14, с. 28].

Г. Г. Доспулов серед мотивів, що можуть спонукати свідка до неправдивих показань (*протидії – Д. А. Патрелюк*), називає: особисту зацікавленість (побоювання, користь, помста, сором тощо); характер взаємин з обвинувачем або потерпілим (образа, родинні, дружні або ворожі стосунки); вплив з боку зацікавлених осіб тощо [15, с. 34].

Отже, одні й ті самі явища (почуття, рішення, дії) різними вченими називаються по-різному: в одному випадку причинами, а в іншому – мотивами. Така неузгодженість використовуваних термінів не дозволяє зрозуміти їх реальну сутність, та як наслідок – розробити ефективні заходи їх нейтралізації.

У зв'язку з викладеним, розглянемо особливі риси, які характеризують причину та мотив протидії, а також відрізняють їх між собою.

Під причиною зазвичай розуміють явище, яке обумовлює або породжує інше явище. Протилежним за значенням терміну «причина» є «наслідок» [16].

У свою чергу мотивом є потреби, ціннісна орієнтація та інтерес суб'єкта, які спонукають його діяти певним чином у даній ситуації [17, с. 102].

Таким чином, з наведених визначень вбачається, що і причина, і мотив у часі передують самій протидії суб'єкта, впливають на формування її змісту і режиму. Це є спільною рисою вказаних категорій.

Розглянемо їх відмінні риси. На думку А. Ю. Федоренка, будь-яка дія має мотив, але не кожен мотив перетворюється на дію, так як елементи психіки людини – потреби, система орієнтацій, її інтереси перетворюються на дії тільки під впливом зовнішніх факторів – причин дії [18, с. 38].

Повністю погоджуючись з наведеною позицією, вважаємо за необхідне виокремити одну з головних відмінних рис вказаних категорій – залежність від суб'єкта протидії. Так, *причина протидії як явище* (дія, рішення, процес, факт) *є зовнішньою, існуючою незалежно від суб'єкта*. Водночас *мотив протидії – це внутрішній, суб'єктивний чинник* (переконання, орієнтація, емоції), *який повністю залежить від суб'єкта і формується з урахуванням його характеру та життєвого досвіду*.

З урахуванням викладеного, наведені на початку статті позиції щодо віднесення до причин протидії страху (О. О. Бібіков, І. В. Нецкін, А. А. Хараєв), небажання нашкодити діловій репутації та «підставити» друзів; особистого негативного ставлення (В. М. Карагодін, О. О. Косинкін), особистого переконання (І. В. Тишутіна), побоювання, користі, сорому (Г. Г. Доспулов), на наш погляд, не відповідають дійсності. Наведене являє собою суб'єктивні емоції (мотив) конкретної людини у відповідь на зовнішній вплив – причину (підкуп, погрозу, шантаж з боку злочинців, їх оточення тощо).

На підтвердження наших роздумів наведемо приклад. Так, 5 серпня 2015 року близько 14:30 годин співробітники ДФС України у м. Києві розпочали проведення обшуку в офісі підприємства, розтовашованого за адресою: м. Київ, вул. Краківська, 5. Через деякий час до офісу прибули 15-20 чоловіків, які почали із застосуванням фізичної сили перешкоджати

проведенню слідчої (розшукової) дії. Звертаючись до податківців, чоловіки висловлювалися нецензурною лайкою та виказували своє вкрай негативне ставлення до правоохоронних органів загалом та податкової зокрема, при цьому розпилили газовий балончик в обличчя одного із співробітників ДФС. Іншим були нанесені удари руками і ногами, що спричинило легкі тілесні ушкодження. В подальшому зловмисників було доставлено у поліцію, де встановлено, що вони не були ані співвласниками, ані працівниками підприємства, жодного відношення до кримінального переслідування не мали, учасниками процесу не були (приклад № 2) [19]. Нападники були залучені власником за винагороду.

Приклад № 2 наочно демонструє ще одну відмінну рису причини та мотиву – залежність від об'єкта протидії (кримінальне переслідування). Так, причина протидії в рамках контретного кримінального провадження чи судового розгляду завжди безпосередньо пов'язана з кримінальним переслідуванням. Мотив же – не обов'язково.

У наведеному випадку обіцянка підозрюваним (власником підприємства) винагороди «тітушкам» (причина) викликає у останніх жагу до збагачення (мотив) і змушує протидіяти кримінальному переслідуванню – перешкоджати слідчим (розшуковим) діям. Відтак, причина впливу безпосередньо пов'язана з кримінальним переслідуванням, мотив же – виключно з користю, і не залежить від ефективності та наслідків кримінального переслідування.

Децю схожа позиція висловлювалася М. Г. Бушинською. Науковець вказує, що протидія детермінується елементами об'єктивної дійсності – об'єктом та засобами діяльності [20, с. 48]. На наш погляд, вказаний підхід потребує деяких уточнень та доповнень. Так:

– по-перше, під терміном «детермінується» можна розглядати тільки причину, оскільки мотив, як було визначено вище, не обов'язково пов'язаний з об'єктом протидії (кримінальним переслідуванням);

– по-друге, причина протидії пов'язана з кримінальним переслідуванням (об'єктом), проте не тотожна йому. В протилежному випадку, кримінальне переслідування без протидії неможливо було б навіть уявити, а це явно не відповідає дійсності;

– по-третє, протидія не зумовлюється обранням слідчим конкретного законного засобу дій, оскільки останній не впливає на сутність відносин кримінального переслідування, а визначає лише його зовнішню форму. Водночас обрання незаконних засобів переслідування переводить відносини у незаконну площину і перетворює їх, по суті, на кримінальне протистояння;

– по-четверте, причина протидії може критися не лише у кримінальному переслідуванні, а і безпосередньо у його негативних наслідках для суб'єкта. Так, у прикладі № 1, потерпілі розпочали протидію не через сам факт притягнення крадіїв до відповідальності, а скоріше через страх вчинення відносно них у майбутньому нових злочинів з боку спілників затриманих осіб;

– по-п'яте, під причиною більш доцільно розуміти не переслідування чи його негативні наслідки самі по собі, а інформацію про них; під мотивом – реакцію на відповідну інформацію.

Таким чином, *причиною протидії є інформація про виникнення (зміну) в об'єкті (кримінальному переслідуванні) або пов'язані з цим негативні наслідки для суб'єкта; мотивом – реакція суб'єкта на інформацію (причину).*

На перший погляд, все зрозуміло – злочинець, дізнавшись, що його розшукує поліція (*причина – отримання інформації про наявне кримінальне переслідування*), бажаючи уникнути покарання (мотив – реакція на причину), вирішив змінити місце мешкання та «впасти на дно», тобто розпочав протидію (приклад № 3).

Але практиці відомі й інші випадки. Так, 9 березня 2018 року близько 10:20 годин К., бажаючи замаскувати свою причетність до крадіжки з домогосподарства, обладнаного камерами відеоспостереження, одягнувся у зимовий маскувальний костюм та рюкзак, обличчя сховав під балаклавою. Для зв'язку використовував радіостанцію, що в свою чергу позбавило б у майбутньому працівників поліції можливості його розшуку за сигналом мобільного телефону (приклад № 4) [21].

У прикладі № 3 причиною є дійсна інформація про наявне кримінальне переслідування, у прикладі № 4 інформацією є уявлення суб'єкта про ймовірне відкриття кримінального провадження за вказаним фактом у майбутньому, проведення слідчих (розшукових) дій, виявлення доказів його причетності до вчинення злочину.

Таким чином, ще одним критерієм для визначення відмінності між причиною та мотивом є їх дійсність. *Причина може бути як дійсною* (кримінальне переслідування вже розпочате), *так і уявною* (у розумінні суб'єкта кримінальне переслідування ймовірно розпочато або буде розпочато), *мотив же – тільки дійсним*.

Підсумовуючи викладене, визначимо основні риси причини та мотиву протидії кримінальному переслідуванню. Так, причина протидії:

- являє собою інформацію про виникнення чи зміну кримінального переслідування та пов'язані з цим негативні наслідки для суб'єкта протидії;

- характеризує зовнішнє незалежне від суб'єкта явище;
- безпосередньо пов'язана з кримінальним переслідуванням;
- може бути дійсною або уявною;
- передуює виникненню протидії у часі, породжує її, впливає на формування її змісту і режиму.

Особливі риси притаманні і мотиву протидії кримінальному переслідуванню, а саме:

- являє собою внутрішню реакцію (емоцію, орієнтацію, переконання) суб'єкта протидії;

- є відповіддю на інформацію про виникнення чи зміну кримінального переслідування та пов'язані з цим негативні наслідки для суб'єкта (причину протидії);

- є суб'єктивним, тобто цілком залежить від суб'єкта протидії, формується з урахуванням його характеру та життєвого досвіду;

- не обов'язково пов'язаний з кримінальним переслідуванням;

- є дійсним і не може бути уявним.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна резюмувати таке:

1. Причина протидії кримінальному переслідуванню – дійсна чи уявна інформація про виникнення (хід) кримінального переслідування та пов'язані з цим негативні наслідки для суб'єкта, яка передуює виникненню протидії у часі, породжує її, впливає на формування її змісту і режиму.

Особливими ознаками причини є те, що вона:

– являє собою інформацію про виникнення чи зміну кримінального переслідування та пов'язані з цим негативні наслідки для суб'єкта протидії;

- характеризує зовнішню незалежну від суб'єкта явище;
- безпосередньо пов'язана з кримінальним переслідуванням;
- може бути дійсною або уявною;
- передуює виникненню протидії у часі, впливає на формування її змісту і режиму.

2. Мотив протидії кримінальному переслідуванню – індивідуальна внутрішня реакція (емоція, орієнтація, переконання) суб'єкта на причину протидії, не обов'язково пов'язана з кримінальним переслідуванням, яка передуює виникненню протидії у часі, породжує її, впливає на формування її змісту і режиму.

Особливі ознаки мотиву:

- являє собою внутрішню реакцію (емоцію, орієнтацію, переконання) суб'єкта протидії;
- є відповіддю на інформацію про виникнення чи зміну кримінального переслідування та пов'язані з цим негативні наслідки для суб'єкта (причину протидії);
- є суб'єктивним, тобто цілком залежить від суб'єкта протидії, формується з урахуванням його характеру та життєвого досвіду;
- не обов'язково пов'язаний з кримінальним переслідуванням;
- є дійсним і не може бути уявним.

Перспективи подальших наукових розробок полягають у проведенні наукових досліджень, присвячених кореляції між конкретними причинами та мотивами протидії, залежно від статусу суб'єкта та режиму протидії.

Список літератури

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09 / Олена Віталіївна Александренко. К. 2004. 253 с.
2. Бутырская А. В. Преодоление противодействия уголовному преследованию при расследовании дел о создании преступного сообщества (преступной организации) как элемент частной криминалистической методики расследования преступлений / А. В. Бутырская, Е. А. Лушин. *Вектор науки ТГУ*. 2014. № 4 (30). С. 80-83.
3. Келли К. М. Запугивание потерпевших и свидетелей. Исследование проблемы и результаты. *Зарубежный опыт правового регулирования и практика его применения по вопросам защиты участников уголовного судопроизводства*. М., 2000. С. 227.
4. Справа № 1-18/11, завершена 09.09.2011, знаходиться в архіві Овруцького районного суду Рівненської області.
5. Бибинов А. А. Противодействие расследованию преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств, и криминалистические методы его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Александр Александрович Бибинов. Тула, 2005. 208 с.
6. Нецкин И. В. Противодействие расследованию таможенных _преступлений, криминалистические средства и методы его преодоления: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2001. 186 с.
7. Хараев А. А. Преодоление противодействия расследованию преступлений против собственности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нальчик, 2005. 205 с.
8. Коптяева А. В. Противодействие расследованию преступлений, связанных с присвоением прав на владение и управление предприятиями и организациями, и криминалистические средства и методы его преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2011. 19 с.

9. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями: автореф. дис. ... _канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2003. 20 с.
10. Закатов А. А. Ложь и борьба с нею. Волгоград: Ниж.-Волж. изд-во, 1984. 191 с.
11. Ляхненко А. А. Проблемы преодоления противодействия в ходе расследования вымогательства, совершенного организованными преступными группами : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2005. 247 с.
12. Карагодин В. Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия предварительному расследованию: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург, 1992. 388 с.
13. Косынкин А. А. Преодоление противодействия расследованию преступлений в сфере компьютерной информации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2012. 24 с.
14. Тишутина И. В. Преодоление противодействия расследованию организованной преступной деятельности (организационные, правовые и тактические основы): автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2013. 47 с.
15. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. М.: юрид. лит., 1976. 112 с.
16. Вікіпедія – вільна енциклопедія URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ %D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0) (дата звернення: 20.10.2018).
17. Социальная психология / Под общ. ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина. Москва: Политиздат, 1975. 319 с.
18. Федоренко А. Ю. Криминалистическая техника в предупреждении и пресечении противодействия раскрытию и расследованию преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2001. 213 с.
19. Справа № 755/18950/15-К, завершена 07.06.2018, знаходиться в архіві Верховного Суду України.
20. Бушинская М. Г. Криминальное противодействие и пути его преодоления при расследовании мошенничества: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. 211 с.
21. Справа № 541/659/18, завершена 06.08.2018, знаходиться в архіві Апеляційного суду Полтавської області.

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2018

Д. А. Патрелюк

Национальная полиция Украины,
департамент уголовного розыска
ул. Богомольца, 10, Киев, 01601, Украина

ПРИЧИНА И МОТИВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНОМУ ПРЕСЛЕДОВАНИЮ

Резюме

Статья посвящена устранению несогласованности использования терминов «причина» и «мотив» противодействия уголовному преследованию, которые встречается в криминалистической литературе, посвященной данной тематике. Так, аналогичные по сути явления (действия, решения, факты), инициирующие появление отношений противодействия, различными учеными называются по-разному: в одном случае причинами, в другом – мотивами.

На основе анализа судебно-следственной практики и доктринальных источников охарактеризованы особые признаки причин и мотивов противодействия уголовному преследованию, дано определение их понятий.

Ключевые слова: уголовное преследование; противодействие уголовному преследованию; причина противодействия; мотив противодействия; предпосылка противодействия.

D. A. Patreliuk

National Police of Ukraine,
The Department of Criminal Operatives
Bogomolets str., 10, 01601, Kiev, Ukraine

THE REASON AND THE MOTIVE FOR COUNTERING CRIMINAL PROSECUTION

Summary

The article is devoted to eliminating the inconsistency of the use of the terms “reason” and “motive” of countering criminal prosecution, which takes place in forensic literature devoted to this topic. Thus, similar in content phenomena (actions, decisions, facts), which initiate the emergence of counteraction relations, different scientists are called differently: in one case reasons, in the other - motives. On the basis of the analysis of forensic practice and doctrinal sources, special features of reasons and motives of counteraction to criminal prosecution were characterized, definition of their concepts was given.

Key words: criminal prosecution; counteraction to criminal prosecution; the reason of counteraction; the motive of counteraction; precondition for counteraction.